

Examen HAVO

2013

tijdvak 2
dinsdag 18 juni
13.30 - 16.30 uur

filosofie

Dit examen bestaat uit 16 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

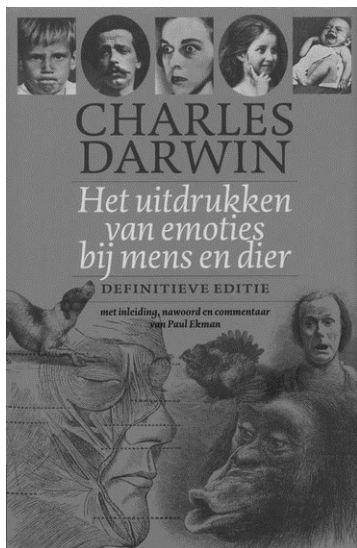
Opgave 1 Emoties van Afrika tot Japan

In de 19e eeuw voer Charles Darwin met zijn schip de Beagle vijf jaar lang rond de wereld om natuuronderzoek te doen. Bij die reis kwam hij in contact met verschillende volken en maakte hij nauwkeurige notities over van alles wat hem daar opviel.

In zijn boek *Het uitdrukken van emoties bij mens en dier* (1872) brengt hij daarover gedetailleerd verslag uit. Zo schrijft hij over inwoners van West-Afrika die, als ze verrast zijn, hun hand op hun mond slaan en zeggen: "Mijn mond kleeft aan me."

In het volgende fragment gaat Darwin in op andere manieren waarop uiting wordt gegeven aan verbazing.

tekst 1

Er is een ander klein gebaar dat verbazing uitdrukt en waarvoor ik geen verklaring kan geven, namelijk het plaatsen van de hand op de mond of op een deel van het hoofd. Dit is bij zoveel mensenrassen waargenomen dat het een natuurlijke oorsprong moet hebben.

Een oorspronkelijke inwoner van Australië werd meegenomen naar een grote kamer vol officiële papieren, wat hem zeer verraste, en terwijl hij de achterkant van zijn handen voor zijn lippen hield, riep hij "cluck, cluck, cluck".

Sommige Afrikaanse stammen drukken hun verbazing uit door ernstig te kijken, hun rechterhand op hun mond te plaatsen en "mawo" te zeggen, wat 'wonderbaarlijk' betekent.

De Bosjesmannen zouden hun rechterhand naar hun hals brengen en hun hoofd achterover buigen.

naar: C. Darwin, *Het uitdrukken van emoties bij mens en dier*, 1872

Een eeuw later vraagt Paul Ekman zich af of de stelling van Darwin over het verband tussen gezichtsuitdrukkingen en emoties wel klopt. Hij besluit daarom zelf onderzoek te doen.

3p 1 Leg uit of het onderzoek van Ekman de stelling van Darwin in tekst 1 bevestigt.

Lever tevens een punt van kritiek op de onderzoeksmethode die Ekman hanteert en een punt van kritiek op de conclusie die Ekman uit zijn onderzoek trekt.

Mede op basis van de kritiek die er op zijn eerste onderzoek kwam, besluit Ekman om zijn onderzoeksresultaten te verfijnen. Hij zet een experiment op, waarbij nauwkeurig de emotionele reacties van Japanners en Amerikanen op filmclips worden vastgelegd en bestudeerd. Tekst 2 is een verslag van dit experiment.

tekst 2

Een deel van de clips bevatte beelden van plezierige of neutrale gebeurtenissen, zoals een kanotochtje, terwijl een ander deel beelden bevatte van nogal onprettige dingen, zoals een rituele besnijdenis, een neusoperatie en een bevalling waarbij een vacuümpomp op het hoofd van een kind werd gezet.

Er werden twee soorten voorstellingen gegeven. Bij de ene soort voorstelling kregen de proefpersonen de filmpjes te zien terwijl ze alleen waren, bij de andere soort zat de proefpersoon samen met degene die hem de test afnam naar de filmpjes te kijken.

Als ze alleen waren, bleken de gelaatsuitdrukkingen van de Japanse en Amerikaanse proefpersonen op elkaar te lijken, maar als de onderzoeker erbij was, bleken de Japanners meer te glimlachen en minder vaak weerzin te tonen dan de Amerikanen.

Maar het interessantste resultaat van dit experiment werd pas opgemerkt toen de videobanden in slow motion werden afgespeeld. Pas toen was te zien dat de Japanners wanneer de onderzoeker erbij was dezelfde gelaatsuitdrukkingen van weerzin begonnen te tonen als de Amerikanen, en dat ze pas een fractie van een seconde later erin slaagden om die gelaatsuitdrukkingen te maskeren.

uit: Dylan Evans, Emotie, De wetenschap van het gevoel, 2001

Ook dit experiment van Ekman is van belang voor de wetenschappelijke discussie over emoties. Er worden vragen opgeworpen over het ontstaan van emoties en het verschil in emotionele reacties bij meerdere volken. In deze discussie – ook wel het nature-nurture-debat genoemd – staan twee groepen wetenschappers tegenover elkaar: de constructivisten en de reductionisten. Beide groepen kunnen argumenten uit dit experiment halen om het eigen standpunt te onderbouwen.

- 4p 2 Geef vanuit tekst 2 een argument voor het constructivistische standpunt en een argument voor het reductionistische standpunt in het nature-nurture-debat.
Leg in je antwoord beide standpunten uit.

In het debat over emoties speelt ook de vraag een rol hoe emoties worden herkend. Ekman ontdekte dat sommige mensen heel goed zijn in het herkennen van emoties van andere mensen. Deze mensen noemt Ekman 'menselijke emotiemeters'.

Uit een groep van 20 000 proefpersonen uit alle lagen van de bevolking selecteerde hij een kleine groep, die erg goed in staat bleek om te bepalen of iemand liegt of niet. Normaal gesproken hebben mensen een kans van ongeveer 50% om te weten of iemand liegt of niet, terwijl de geselecteerde groep dit met minstens 80% zekerheid wist vast te stellen. Ekman benadrukt dat deze menselijke emotiemeters geen aparte training nodig hebben gehad. Zij blijken gevoelig voor tegenstrijdigheden in getoonde emoties enerzijds en uitspraken die iemand doet anderzijds. Ze merken zelfs de kleinste nuances op in gezichtsuitdrukkingen, lichaamstaal en manieren van bewegen en spreken.

In het onderzoek naar emoties staan twee verschillende benaderingswijzen tegenover elkaar: de fysiologische en de cognitivistische.

- 2p 3 Leg uit in welk opzicht dit experiment blijkt geeft van een cognitivistische benadering van emoties én in welk opzicht van een fysiologische benadering van emoties.

De aanhangers van de cognitivistische benadering van emoties hebben kritiek op de aanhangers van de fysiologische benadering. Mogelijkerwijs kan de huidige technologische ontwikkeling deze kritiek ondervangen.

Naast menselijke emotiemeters bestaan er inmiddels ook zeer geavanceerde technologische emotiemeters.

In Japan is er een bedrijf dat vanuit commercieel belang bestudeert welke emoties mensen hebben bij het kijken naar een programma op televisie of het bekijken van een website. Dit bedrijf heeft een camera ontwikkeld waarmee het knipperen met de ogen en het bewegen van de pupillen heel precies kunnen worden geregistreerd. Daarna kan deze technologische emotiemeter via berekeningen met hoge nauwkeurigheid vaststellen met welke emoties de kijkers naar het programma of de website hebben gekeken. Ook geeft het apparaat aan hoe de kijkers het programma waarderen.

- 2p 4 Leg uit welke kritiek vanuit de cognitivistische benadering op de fysiologische benadering van emoties wordt gegeven. Beargumenteer of deze kritiek met de technologische emotiemeter kan worden weerlegd.

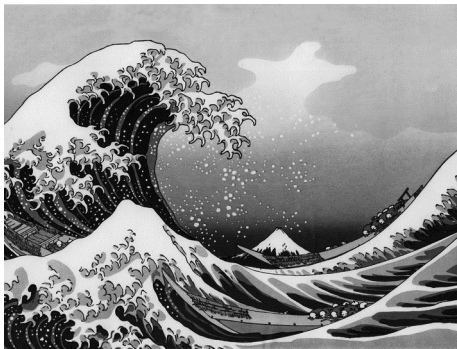
De ontwikkeling van camera's bij het meten van emoties wordt met grote belangstelling gevolgd. Met name producenten van televisieprogramma's en reclamemakers zijn geïnteresseerd in analyses van menselijke emoties. Daarmee hopen ze hogere kijkcijfers en hogere inkomsten uit reclame te halen.

Deze belangstelling van reclamemakers en producenten roept echter ook morele vragen op. Stel dat onze emotionele reacties op reclames met behulp van webcams worden gevolgd. Of dat zelfs onze emotionele reacties op billboards langs de weg worden vastgelegd met camera's. Worden dan niet morele grenzen overschreden?

Om morele vragen te beantwoorden, kan gebruik gemaakt worden van de plichtethiek, de deugdeethiek of het utilitarisme.

- 2p 5 Vind jij het moreel geoorloofd om de emotionele reacties van mensen op reclames op billboards te filmen?

Neem een beargumenteerd standpunt in en leg daarbij uit van welke van de drie genoemde ethische theorieën jij uitgaat.

De manier waarop Japanners met emoties omgaan, wordt regelmatig aangehaald in Westers onderzoek. De journalist Tony Parsons bijvoorbeeld maakte in het voorjaar van 2011 een reportage over de manier waarop Japanners de gevolgen van de vloedgolf die het land overspoelde, verwerkten. Eén van de dingen die hem opviel was dat de

getroffen Japanse scholen werden schoongemaakt door de leerlingen zelf. Schoonmaakbedrijven kwamen er niet aan te pas.

Volgens Parsons had dit niets te maken met een obsessie voor hygiëne en orde, maar met trots. Trots op je school en trots op jezelf.

Een trots die Parsons ook waarnam in de rijen van mensen die geduldig wachtten op voedsel. Of in de waardigheid van oudere vrouwen in een opvang voor mensen van wie het huis was weggespoeld. En zelfs bij mensen die behalve hun huis ook hun gezin waren kwijtgeraakt. Ondanks het gegeven dat hun hele leven op z'n kop was gezet, bleven ook zij kalmte en waardigheid uitstralen. Natuurlijk waren er tranen en was er angst en wanhoop, maar de trots stond voorop, aldus Parsons.

Over trots is door verschillende westerse filosofen geschreven, waaronder Aristoteles en David Hume.

- 3p 6 Welke opvatting van trots sluit het best aan op de houding van de Japanners: die van Aristoteles of die van Hume?

Beargumenteer je antwoord en leg daarbij uit van welke opvattingen over trots Aristoteles en Hume uitgaan.

Behalve vanuit de filosofie zijn er ook binnen wereldreligies als de Islam en het Christendom visies ontwikkeld op trots.

- 3p 7 Heb jij een positieve of een negatieve waardering van trots?
Beargumenteer jouw standpunt door de trots van de Japanners te vergelijken met de genoemde religieuze visies op trots.
Leg daarbij uit welke visie het Christendom op trots heeft en welke visie de Islam op trots heeft.

De manier waarop Japanners omgaan met hun emoties is misschien gedeeltelijk te verklaren door wat hen wordt geleerd in een sport als judo. Een centraal principe bij judo is 'seiryoku zenyo', wat te begrijpen is als het zo effectief mogelijk inzetten van je energie. In judo mag bijvoorbeeld geen energie worden verspild bij het onderuit halen van de tegenstander. Daarom wordt zoveel mogelijk de kracht van de tegenstander benut om hem ten val te brengen, waardoor er nauwelijks energie wordt verbruikt. Volgens de grondlegger van judo kun je 'seiryoku zenyo' ook toepassen op het alledaagse leven en de omgang met emoties: zet je energie zo effectief mogelijk in door alleen de juiste dingen te doen op het juiste moment. Over de juiste manier van omgaan met bijvoorbeeld de emotie woede schrijft hij:

tekst 3

Met het oog op onze dagelijkse activiteiten en sociale interacties, levert het principe van seiryoku zenyo het maximale resultaat op door het effectief gebruiken van iedere vorm van energie. Om deze reden zijn bijvoorbeeld menselijke fouten als woede in tegenspraak met dit principe. Woedend worden kost mentale energie. Hoe kan jij of iemand anders voordeel hebben van woede?

Het gevolg van woede is onveranderlijk een uitputting van geestelijke energie, terwijl anderen op je neer gaan kijken. Door het principe van seiryoku zenyo toe te passen, worden mensen niet meer woedend. Ruzies en vechtpartijen zijn allemaal overtredingen van seiryoku zenyo.

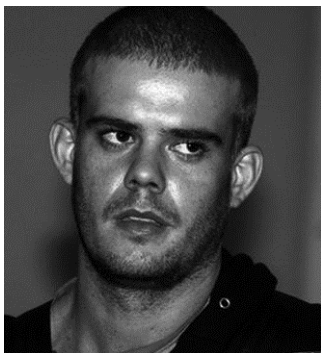
Degenen die aan judo doen moeten dit principe met zorgvuldigheid betrachten. Hoe de situatie ook is, er is slechts één pad dat je moet volgen: in ieder geval je afvragen wat het juiste is om te doen en dan die richting opgaan.

naar: Jigoro Kano, Mind Over Muscle: Writings from the Founder of Judo, 2006

In de westerse filosofie is door de Grieken en de Romeinen al geschreven over hoe men het beste met woede kan omgaan. Twee van deze filosofen zijn Aristoteles en Seneca.

- 3p 8 Welke opvatting over woede herken je in tekst 3, die van Aristoteles of die van Seneca?
Leg in je argumentatie zowel de opvatting over woede van Aristoteles als die van Seneca uit.

Opgave 2 Emoties rondom Joran

In 2005 werd de wereld opgeschrikt door de verdwijning van de Amerikaanse toeriste Natalee Holloway op Aruba. De Nederlander Joran van der Sloot werd gearresteerd als verdachte, maar al snel weer vrij gelaten wegens gebrek aan bewijs.

Via de Nederlandse televisie werd de zaak bekend bij het grote publiek. In verschillende mediaoptredens beweerde Van der Sloot dat hij

onschuldig was. Hij bleek volgens sommigen echter een ziekelijke neiging tot liegen te hebben. Hij zei dat het om een ongeluk ging, maar gaf voortdurend andere feiten op over de betrokkenen, de doodsoorzaak en de plaats van het stoffelijk overschot.

Zijn onoprechtheid leidde bij de grote massa tot de conclusie dat Van der Sloot schuldig was aan een misdrijf. Velen waren verontwaardigd over het huichelachtige gedrag van Van der Sloot. De verontwaardiging werd in de jaren daarna nog sterker toen bleek dat Van der Sloot zich bezig hield met vrouwenhandel en op een hotelkamer een jonge vrouw vermoordde.

Om te bepalen of de verontwaardiging over het gedrag van Van der Sloot een emotie is, kun je gebruik maken van de volgende definitie:

definitie

Een emotie is een reactie van een levend wezen op een gebeurtenis die voor dat wezen belangrijk is.

- 4p 9 Deze definitie van een emotie bestaat uit vier verschillende onderdelen. Leg uit dat de verontwaardiging over Van der Sloot volgens de vier onderdelen van bovenstaande definitie inderdaad een emotie is. Geef bij elk element een vooronderstelling aan waarvan wordt uitgegaan.

Naast verontwaardiging was er ook sprake van medelijden met het afschuwelijke lot van de achttienjarige Natalee Holloway en het verdriet van haar rouwende moeder.

Aristoteles en Schopenhauer behandelen de emotie medelijden allebei als een deugd: medelijden is een goede karaktertrek van de mens. Toch bestaat er ook een groot verschil in hun opvatting over de emotie medelijden.

- 3p 10 In welk opzicht verschilt Aristoteles' opvatting over medelijden van die van Schopenhauer? Leg in je antwoord de opvattingen over medelijden van beide filosofen uit. Gebruik bij je uitleg van Aristoteles' opvatting de vier elementen waaruit medelijden volgens hem bestaat.

Misdaadverslaggever Peter R. de Vries maakte een televisie-uitzending over de zaak Holloway, waarin beelden werden vertoond die met een verborgen camera waren opgenomen. Deze camera was verstopt in de auto van iemand die undercover voor De Vries werkte en het vertrouwen van Van der Sloot had weten te winnen.

De uitzending begon met de aankondiging van De Vries dat hij de zaak Holloway had opgelost, waarna hij inging op het politieonderzoek en het verdriet van de moeder van Natalee.

De beelden die waren opgenomen met de verborgen camera werden pas tegen het eind van het programma getoond. Daarin zag je dat Van der Sloot, onder invloed van het roken van wiet, bekende dat Natalee op het strand onwel werd, waarna hij haar lichaam door een vriend in zee liet dumpen.

Alhoewel de uitzending er niet toe leidde dat Van der Sloot opnieuw werd gearresteerd, werd de zaak op Aruba wel heropend. Peter R. de Vries verstond kennelijk de kunst om zijn toeschouwers bij justitie te overtuigen. Je zou een televisie-uitzending als die van Peter R. de Vries kunnen vergelijken met redevoeringen zoals die in de Oudheid werden gehouden. Daarbij wilde men immers het publiek overtuigen. Gebeurde dit in de Oudheid alleen met woorden, een televisiemaker kan tegenwoordig ook beelden gebruiken om de doelen van een redevoering te bereiken.

- 3p 11 Leg met behulp van de inleidende tekst op deze vraag uit dat de uitzending van Peter R. de Vries heeft voldaan aan de drie doelen van een redevoering.

Niet iedereen in Nederland was onder de indruk van het programma van Peter R. de Vries. Er kwam ook kritiek. Sommigen vonden dat De Vries vooral op sensatie gerichte televisie had gemaakt. Het programma leverde immers, behalve een bekentenis van Van der Sloot onder invloed van wiet, geen harde bewijzen op. Vanwege de extreem hoge kijkcijfers en de gunstige verkopen van het programma aan het buitenland, zou De Vries verschrikkelijk veel geld hebben verdiend.

Ook in de Oudheid werd kritiek geuit op de retorica, zoals door Plato.

- 2p 12 Welke twee overeenkomsten zijn er tussen de kritiek op de uitzending van Peter R. de Vries en Plato's kritiek op de retorica?

Het ervaren van emoties bij een televisieprogramma kun je vergelijken met het ervaren van emoties bij het lezen van een boek of het zien van een bioscoopfilm. Het ervaren van emoties in deze situaties leidt filosofisch gezien echter tot de paradox van de fictionele emoties.

De filosoof Peter Lamarque bedacht een oplossing voor deze paradox. Er is discussie mogelijk of de paradox van de fictionele emoties ook opgaat bij het kijken naar beelden die zijn opgenomen met een verborgen camera.

- 4p 13 Wat is Lamarques oplossing voor de paradox van de fictionele emoties? Leg in je antwoord de paradox van de fictionele emoties uit. Geef vervolgens een argument vóór en een argument tégen de stelling dat er bij een programma met een verborgen camera sprake is van de paradox van de fictionele emoties.

Een andere opzienbarende uitzending over Van der Sloot was het RTL 5-programma 'Terror Jaap'. Voorafgaand aan dat programma had Van der Sloot meegewerkt aan een test met een leugendetector. Bij een test met een leugendetector worden veranderingen in de fysieke toestand van een testpersoon geregistreerd op het moment dat deze door een deskundig persoon wordt ondervraagd. In de uitzending van 'Terror Jaap' werd verteld dat de detector veranderingen had geregistreerd in Van der

Sloots fysieke toestand op het moment dat hij sprak over zijn onschuld in de zaak Holloway.

Volgens de directeur van het recherchebureau dat verantwoordelijk was voor de test, heeft deze test bewezen dat de leugendetector werkt.

Volgens critici kan iemand met een ziekelijke neiging tot liegen, zoals Joran van der Sloot, zijn emoties echter gemakkelijk anders voordoen dan ze zijn.

Vóór- en tegenstanders van de leugendetectortest kunnen hun argumenten onderbouwen vanuit het lichaam-geest debat, waarin het monistische standpunt tegenover het dualistische standpunt staat.

- 2p 14 Leg uit waarop de voorstanders van de leugendetectortest zich het beste kunnen beroepen: het monistische of het dualistische standpunt. Geef daarbij het verschil tussen beide standpunten aan.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Of Van der Sloot nu wel of niet zijn emoties heeft kunnen manipuleren tijdens de leugendetector test, het voortdurend afleggen en weer intrekken van verklaringen deden in ieder geval vermoeden dat zijn emoties niet altijd oprecht waren.

Hij heeft zich voor de camera meerdere keren berouwvol getoond en schuld bewust opgesteld. Soms toonde hij zelfs verdriet over zijn eerdere leugens. Maar telkens bleek achteraf dat hij op die momenten gewoon weer een nieuwe leugen vertelde.

Volgens de Amerikaanse filosofe Martha Nussbaum kan een emotie waar maar ook onwaar zijn.

- 2p 15 Op welke twee manieren kan het verdriet van Van der Sloot volgens Nussbaum onwaar zijn?
Geef in je uitleg voor beide manieren een voorbeeld van onwaar verdriet van Van der Sloot.

Volgens socioloog Willem Schinkel hebben de emoties rondom Van der Sloot een groot saamhorigheidsgevoel opgeroepen bij de Nederlandse burgers. De massale verontwaardiging over zijn gedrag heeft een duidelijk 'wij-gevoel' en gezamenlijke opwindning gecreëerd. Burgers zijn daardoor meer met elkaar verbonden geraakt.

tekst 4

“Heb jij gekeken?” Het was de meest gestelde vraag in de afgelopen weken. Ze duidt op iets wat interessanter is dan Joran en Natalee zelf, dan ‘Peter R.’ of het juridische spel: namelijk het massale publiek dat zich verzamelt rond ‘Joran’.

De gemeenschap die zichzelf opwindt, ziet zichzelf tegenwoordig op televisie. (...)

In ‘Joran’ zien we: zo ben je burger (want: zo ben je het niet). Maar hoe ben je dan ‘burger’? Ja, je verontwaardigt je!

Of je je nu verontwaardigt over ‘Jorans’ indifferente arrogantie, zijn winstbejag, zijn acties, of over ‘die hele mediahype’, je bent verontwaardigd. (...) ‘Samenleving’, dat is georganiseerde verontwaardiging.

bron: De Groene Amsterdammer, nummer 7, 15 februari 2008

Schinkel geeft in tekst 4 indirect een argument voor het feit dat wij momenteel in een onwenselijke emocultuur leven. Maar je zou zijn betoog ook kunnen opvatten als een pleidooi voor de wenselijkheid van de emocultuur.

- 3p 16 Vind jij het wenselijk dat we in een emocultuur leven?
Bepaal je standpunt door uit tekst 4 een argument vóór en een argument tégen de wenselijkheid van emocultuur te ontleen en een eigen afweging te maken.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.